

ΠΟΛΥΓΥΡΟΣ

Ἡ κωμόπολη - πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Χαλκιδικῆς βρίσκεται κατὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ Ν. Σχινᾶ¹ «ἐπὶ ὑψηλῆς θέσεως ὑπὸ τὴν ὑπώρειαν κλιτύος τινὸς τοῦ ὄρους Χολομώνδα» καὶ «ἀπέχουσα μίαν περίπου ὥραν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἴ�πολλωνίας»². Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Πολύγυρος εἶναι, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Σχινᾶ, «πρωτεύουσα ὄλου τοῦ διαμερίσματος (Χαλκιδικῆς) καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ τμήματος Χάσικα. Ἐν αὐτῇ διαμένουσιν ἅπασαι αἱ διοικητικαὶ ἀρχαὶ καὶ καιμακάμης, εἶναι δὲ ἔδρα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κασσανδρείας»³.

Ἡ παλιότερη γιὰ τὴν ὥρα μνεΐα τοῦ τοπωνυμίου μὲ τὸν τύπο *Πολύγυρος* εἶναι τοῦ 11. αἰ. Σὲ χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου Βοτανειάτη (1078-1081) ποῦ ἐκδόθηκε γιὰ τὴν κατοχύρωση τῶν κτημάτων καὶ προνομίων τῆς Μονῆς Ἰβήρων διαβάζουμε: «ἡ Θεοτόκος τῶν Χαουνίων μετὰ τῶν προαστεί(ων) αὐτῆς, τοῦ τε Ἄλωποχω(ρίου) καὶ τοῦ Πολυγήρου»⁴. Ἡ θέση τῆς Θεοτόκου τῶν Χαουνίων δὲν ἔχει ἐξακριβωθῆ ὡς σήμερα. Πάντως τὸ Ἄλωποχώρι κατὰ τὸν καθηγητὴ κ. Α. Τσοπανάκη⁵ ἄπαντὰ καὶ σὲ μεταγενέστερα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὸ Ἅγιο Ὅρος καὶ φαίνεται πὼς βρισκόταν στὰ νότια τοῦ Πολυγύρου, στὴ χερσόνησο τῆς Κασσανδρείας. Ὁ Πολύγυρος λοιπὸν ἦταν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους «προάστειον», δηλαδὴ κτῆμα τῆς Θεοτόκου τῶν Χαουνίων, καὶ ὑπαγόταν στὴ δικαιοδοσία τῆς Μονῆς Ἰβήρων.

Σὲ σημείωση ἐνὸς κώδικα τοῦ 16. αἰ. βρίσκουμε τὸ πατριδωνυμικὸ *Πο-*

¹. Ὀδοιπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου. Ἀθήνα 1887, σ. 506.

². Γιὰ τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς κωμόπολης σὲ σχέση μὲ τὴν ἀρχαία τοπογραφία τῆς περιοχῆς βλ. Α. Τσοπανάκης, Πολύγυρος. Προσφορά εἰς Στ. Π. Κυριακίδη (Παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» ἀρ.4, Θεσ/νίκη 1953), σ. 685 ἔξ., D. Georgacas, Πολύγυρος [Polijiros] in Chalcidice. Beiträge zur Namenforschung 1955, σ. 277 ἔξξ., Σ. Κότσιανου, Πολύγυρος. Ἄγνωστοι σελίδες τῆς ἱστορίας του, Θεσ/νίκη 1961, σ. 5ἔξξ.

³. Ν. Σχινᾶ, ὀ.π. σ. 507.

⁴. F. r. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, Μόναχο 1948, ἀρ. ἔγγρ. 35, σ. 102, στ. 70-71. Τὸ χρυσόβουλλο ἐξαπολύθηκε τὸ 1079, δηλ. τὸ δεύτερο ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφ. Βοτανειάτη.

⁵. ὀ.π. σ. 687.

λυγερινός: «Τὸ παρὸν βιβλίον εἶνε τοῦ παπᾶ Μακαρίου τοῦ Πολυγερινοῦ», «Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις Μεθοδίου (ποῦ σβήστηκε καὶ γράφτηκε κατόπιν στὴ θέση του: Μακαρίου) ἱερομονάχου τοῦ ἐκ τῆς νήσου Κυθήρων Πολυγερινοῦ»¹. Στὰ 1755 ἀναφέρεται ὁ προηγούμενος τῆς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου «Διονύσιος ὁ Πολυγερινός»². Σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1836, ἐντοιχισμένη στὸ ὑπέρθυρο τοῦ νάρθηκα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου Πολυγύρου, ποῦ ἀνήγειρε ὁ μητροπολίτης Κασσανδρείας καὶ ἐπειτα πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰάκωβος πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους ποῦ πυρπολήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, διαβάζουμε: «Πόθῳ ζέοντι καὶ προθύμῳ καρδίᾳ Ναόν Σου τοῦτον δειμάντο Ἱεράρχα οἱ παῖδες οἱ σοὶ κάτοικοι Πολυγέρου...»³. Σὲ συμφωνητικὸ ἔγγραφο ποῦ ἔχει τὴν ἡμερομηνία «17 Φεβρουαρίου 1837» ἀναφέρεται ἡ κωμόπολη ὡς *Πολύγερος*⁴. Στὸ ἐξώφυλλο παλίου εὐαγγελίου ποῦ φυλάγεται στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Νικολάου εἶναι γραμμένη ἡ ἐξῆς ἀφιέρωση: «Ἀφιερῶται τὸ παρὸν παρὰ τοῦ Παχαρνίκου Δημητρίου τοῦ Ἰωάννου Πολυγερινοῦ τῷ ἐν Πολυγέρῳ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου 1837»⁵. Μιὰ ἀπόφαση τοῦ Κασσανδρείας Ἰακώβου, ποῦ ἀφορᾷ τὴ διάζευξη ἑνὸς συζυγικοῦ ζεύγους καὶ εἶναι συνταγμένη σὲ ἄπταιστη καθαρεύουσα, κλείνει μὲ τὴν ἐξῆς χρονολογικὴ καὶ τοπικὴ ἔνδειξη: «1843 Δεκεμβρίου 15 ἐν Πολυγέρῳ»⁶. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1846 ἀναφέρονται «Κοινοτικὰ σχολεῖα Πολυγέρου»⁷. Σὲ κανδήλι τῆς ἐκκλησιᾶς τοῦ Πολυγύρου διαβάζουμε τὴν ἀφιέρωση: «Τὴν παροῦσαν κανδήλαν ἀφιερῶνω εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὴν πατρίδα μου ΠΟΛΥΓΕΡΟΝ τῆς Μακεδονίας εἰς μνημόσυνον ἐμοῦ καὶ ὄλων τῶν συγγενῶν μου ΠΑΧΑΡΝΙΚΟΣ Δημήτριος ἐκ Πολυγέρου, Βουκουρέστιον

1. Κ. Δυοβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων Ἀλεξίου Κολυβά. Ν. Ἑλληνομν. 13 (1916) 354. Τὸ ὄνομα *Πολυγερινός* ἐδῶ εἶναι παρωνύμιο κατὰ τὸν Δ. Γεωργακά, ὁ.π. σ. 280. Ὁ Γεωργακάς εἰκάζει ὅτι ὁ μοναχὸς Μακάριος ἀπὸ τὰ Κύθηρα ἔζησε γιὰ λίγο καιρὸ στὸν Πολύγυρο, ὥστε ὅταν πῆγε στὸ Ὄρος καὶ ἔγινε μοναχὸς ἐπονομάσθηκε *Πολυγερινός*.

2. Βησσαρίωνος Γρηγοριάτου, Κῶδιξ ἱστορικοῦ μοναχολογίου τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Ἄθω ἱερᾶς μονῆς τοῦ Ὁσίου Γρηγορίου (1282-1910), Βόλος 1954, σ. 24. Ὁ συγγραφέας παραθέτει τὸ ὄνομα τοῦ μοναχοῦ ὡς *Πολυγερινός*, ἀλλὰ ὁ Γεωργακάς, ὁ.π. σ. 280, παρατηρεῖ ὅτι τὸ χειρόγραφο σημειώνει στὴν πραγματικότητα *Πολυγερινός*.

3. Π. Στάμου, Ὁ μητροπολίτης Κασσανδρείας καὶ πρῶην Μελενίκου Εἰρηναῖος (1864-1945), Θεσ/νίκη 1949, σ. 41.

4. «Ὁ ὑποφαινόμενος γαμβρὸς τοῦ ποτὲ Γληγόρη Γληγορίου ἀπὸ Κασσάνδραν ὑπόσχομαι εἰς τὸν κύριον Ἀναστάσιον γαμβρὸν τοῦ ποτὲ Μαυρουδῆ παπαγιαννάκη ἀπὸ Πολύγερον...», Σ. Κότσιανου, ὁ.π. σ. 11.

5. Σ. Κότσιανου, ὁ.π. σ. 13.

6. Σ. Κότσιανου, ὁ.π. σ. 11ἔξ.

7. Σ. Κότσιανου, Ἐνα ταξίδι στὴ Χαλκιδικὴ στὰ 1793. Ἐντυπώσεις τοῦ Γάλλου προξένου Θεσσαλονίκης E. Cousinery, Ἀθήνα 1951, σ. 19.

1846 Σεπτεμβρίου 25»¹. Τέλος τὸ ἐπώνυμο *Πολυγερινός* εἶναι γνωστὸ σήμερα στὴ Σκιάθο καὶ ὀφείλεται κατὰ τὸν Τρ. Εὐαγγελίδη σὲ κατοίκους τοῦ Πολυγύρου τῆς Χαλκιδικῆς ποὺ στὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἐγκαταστάθηκαν στὴ Σκιάθο, ποὺ συνοικίσθηκε ἀπὸ κατοίκους διαφόρων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος μόλις στὰ 1829².

᾽Ὡστε ἀπὸ τὸν 16. καὶ 17. αἰ. ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἢ πρωτεύουσα τῆς Χαλκιδικῆς εἶναι ὁ *Πολύγερος*. ᾽Ὅτι ἡ κωμόπολη «καλεῖται ἐκ παραδόσεως Πολύγερος» μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ν. Σχινᾶς³. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο παραδέχεται καὶ ὁ Π. Στάμος δίνοντας ἰδιαίτερη βαρῦτητα στὴν ἐπιγραφή τοῦ Ἁγ. Νικολάου ποὺ χάραξε ὁ Κασσανδρείας Ἰάκωβος. Καὶ ὁ κ. Σ. Κότσιανος σημειώνει: «Ἐνα εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ὀρθὴ ὀνομασία εἶναι Π ο λ ὕ γ ε ρ ο ς καὶ ὄχι Π ο λ ὕ γ υ ρ ο ς. Τὸ μαρτυρεῖ ἡ σφραγίδα τῶν σχολείων τοῦ "ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΠΟΛΥΓΕΡΟΥ". Τὸ πιστοποιοῦν κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητο διάφορα παλαιὰ ἐγγραφα ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο μου»⁴. Σήμερα ἡ κωμόπολη ὀνομάζεται *Πολύγυρος*, ἀλλὰ καὶ οἱ διαλεκτοὶ τύποι *Πολύγρος* καὶ *Πολύερος* ἀκούονται κατὰ τὸν καθηγ. κ. Τσοπανάκη⁵.

Τὴν πρώτη προσπάθεια κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ ὀνόματος ἐπιχειρεῖ ὁ Γάλλος πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη E. Cousinery. Ὁ Cousinery ἐτυμολογεῖ τὸν Πολύγυρο ἀπὸ τὸ *πολὺ ἱερός*, «très sacré», καὶ ἀποδίδει τὸ ὄνομα τῆς κωμόπολης σὲ ἀρχαῖο ἱερὸ ποὺ ὑπῆρχε στὴ θέση αὐτῆ· τὸ ἱερὸ τοῦτο ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἀπολλωνίας τῆς Χαλκιδικῆς διατήρησε τὴν αἴγλη του, ὥστε οἱ διασκορπισμένοι στὴ χώρα κάτοικοι τῆς καταστραμμένης πόλης συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὸ ἱερὸ καὶ σχηματίσαν τὸ νέο χωριό⁶. Κρίνοντας τὴν ἐτυμολογία αὐτῆ ὁ Δ. Γεωργακάς⁷ παρατηρεῖ ὅτι ἐπιθ. *πολύγερος* ἴσως δὲν ὑπάρχει στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἱστορικοὶ λόγοι ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ Cousinery γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἄποψή του δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν ὑπόσταση πραγματικῆ.

Μιὰ ἄλλη λαϊκὴ ἐτυμολογία παραθέτει ὁ Ν. Σχινᾶς⁸: «Καλεῖται δὲ

¹. Σ. Κότσιανου, Πολύγυρος, σ. 13.

². Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ νῆσος Σκιάθος, Ἀθήνα 1913, σ. 126.

³. ὁ.π. σ. 508.

⁴. Σ. Κότσιανου, Πολύγυρος, σ. 11. Ὁ κ. Κότσιανος καὶ προφορικὰ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ διαβεβαιώσῃ ὅτι στὸ ἀρχεῖο του φιλοξενοῦνται πολὺ περισσότερα ἐγγραφα, στὰ ὁποῖα ἡ κωμόπολη ἐπανελημμένως ἀναφέρεται ὡς *Πολύγερος*.

⁵. ὁ.π. σ. 690.

⁶. E. Cousinery, Voyage dans la Macédoine, τ. 2, Παρίσι 1831, σ. 160. Τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ Cousinery δέχεται ὡς τὴν πιθανότερη καὶ ὁ κ. Σ. Κότσιανος, Πολύγυρος, σ. 11.

⁷. ὁ.π. σ. 281.

⁸. ὁ.π. σ. 508.

ἐκ παραδόσεως καὶ Πολύγερος, διότι, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἐξ Ὀλύμπου μετοικήσαντες ἐν αὐτῇ καὶ ἐρωτώμενοι ὑπὸ τῶν παραμεινάντων ἐκεῖσε περὶ τοῦ κλίματος καὶ τοῦ τόπου ἐν γένει, ἀπήντων ὅτι εἶναι 'πολύ - γερός'»¹.

Ὁ Σχινᾶς βλέπει στὸν *Πολύγυρο* τὰ συνθετικὰ *πολὺς* καὶ *γύρος* καὶ δίνει στὴ λ. *γύρος* τὴ σημασία 'πλάγι': «Οἱ πλεῖστοι τῶν πόρων (τῆς κωμόπολης) προέρχονται ἐκ τε τῆς πωλήσεως τῆς αἰγοπροβατονομῆς καὶ τῶν πλαγίων, ἢτοι τῶν κλιτύων τῶν πέριξ λόφων καὶ βουνῶν, ἢ γύρων, ἐξ ὧν ἔχει καὶ τὸ ὄνομα "Πολύγυρος"». Γιὰ νὰ διασφαλισθῇ ἡ ἐτυμολογία αὐτή, θὰ ἔπρεπε, παρατηρεῖ ὁ καθηγ. Τσοπανάκης², νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ λ. *γύρος* εἶχε, τὴν ἐποχὴ πού σχηματίστηκε τὸ τοπωνύμιο, τὴ σημασία 'πλάγια πλούσια σὲ προβατονομή'. Ἡ λ. *πλάγια*, πού ἀραιογραφεῖ δυὸ φορές ὁ Σχινᾶς³, φαίνεται ὅτι ἦταν διαλεκτικὴ· δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴ λ. *γύρος*, πού εἶναι σήμερα γνωστὴ στοὺς Πολυγυρινούς μόνο μὲ τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ τῆς σημασία. Ἡ σημασιολογικὴ ταύτιση τῶν λέξεων *γύρος* καὶ *πλάγι* πού ἐπιχειρεῖ ὁ Σχινᾶς γίνεται μὲ σκοπὸ νὰ ἐξηγηθῇ τὸ τοπωνύμιο ἀπὸ β' συνθετικὸ τὴ λ. *γύρος*. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς συμπεραίνει ὁ καθηγ. Τσοπανάκης: «ὑποψιαζόμεστε πὼς ἔχουμε μπροστὰ μας μιὰ ἀπελπισμένη λόγια προσπάθεια γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ τοπωνυμίου»⁴.

Τελευταῖα συσχέτισε τὸ ὄνομα *Πολύγυρος* μὲ τὸ ἀρχ. κύριο ὄνομα *Πολύαρος* ὁ καθηγητὴς κ. Α. Τσοπανάκης. Σὲ ἐπιγραφή τοῦ 2. ἢ 1. π.Χ. αἰ., πού βρέθηκε στὰ νότια τοῦ Πολυγύρου, ἀναφέρεται: «Πολύαρος Θρασυ- <λ>άου, Σωκράτη Πολυκράτου, χαῖρε». Κατὰ τὸν ἐκδότη τῆς ἐπιγραφῆς D. Robinson τὸ ὄνομα *Πολύαρος*, πού τώρα γιὰ πρώτη φορά βρῖσκουμε στὴ Μακεδονία, εἶναι συχνὸ στὴ Θεσσαλία, ἐνῶ στὴ Θάσο ἀπαντᾷ ὁ παράλληλος τύπος *Πολυάρητος*. Ὑποθέτει λοιπὸν ὁ κ. Τσοπανάκης πὼς ὁ Πολύαρος τῆς ἐπιγραφῆς ἦταν ἰδιοκτῆτης μεγάλου κτήματος στὴν περιοχὴ τοῦ Πολυγύρου ἢ ὅπωςδήποτε εἶχε ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὴν περιοχὴ, στὴν ὁποία ἄφησε καὶ τὸ ὄνομά του. Ἀπὸ τὴν ἐκφορὰ *στὰ Πολυάρου* (=στὰ κτήματα τοῦ Πολυάρου) φτάσαμε στὴν ἐξέλιξη *ὁ Πολύγυρος* κατὰ τὰ γνωστὰ μεσν. καὶ νεοελλ. πρότυπα *στοῦ Καρύτση* > *ὁ Καρύτσης* κλπ. Γιὰ τὴ

¹. Πβ. καὶ Σ. Κότσιανου, Ἔνα ταξίδι στὴ Χαλκιδικὴ σ. 19: «Ὁ Πολύγυρος ὀνομαζόταν πρὶν *Πολύγερος*... οἱ παλαιότεροι ἔδιναν τὴν ἐξήγησιν ὅτι ἔτσι λεγόταν, γιὰ τὸ λόγῳ τοῦ κλίματος ἦταν πολὺ γερός».

². ὁ.π. σ. 688.

³. ὁ.π. σ. 507 καὶ 508.

⁴. Α. Τσοπανάκης, ὁ.π. σ. 688. Κατὰ τὸν Π. Στάμο, Σύνοψις τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἡρωϊκῶν τῆς Χαλκιδικῆς ἀγώνων, Θεσ/νίκη 1954, σ. 8, ὁ λόγιος Γερμανὸς Κίγκ, πού ἐπισκέφθηκε κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους τὴ Χαλκιδικὴ, ἐρμηνεύει τὸ ὄνομα τῆς κωμόπολης ἀπὸ τὸ «πολλοὶ γέρον», γιὰ τὸν ὅτι Πολύγυρος ἀποτελοῦσε στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας τὴν ἔδρα ὅπου συναθροίζονταν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν γύρω χωριῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τὸ διοικητικὸ συμβούλιο τῆς περιοχῆς.

φωνητική εξέλιξη *Πολύαρος*—*Πολύγυρος* δέχεται ὁ κ. Τσοπανάκης τις ἐξῆς βαθμίδες: α) *Πολύαρος*—*Πολύερος, με τροπή τοῦ α κοντὰ στὸ ρ σέ ε, κατὰ τὰ παραδείγματα τῆς ἑλληνιστικῆς κοινῆς *καθαρίζω* > *καθερίζω*, *Σαραντάπηχος* > *Σεραντάπηχος*, τὰ μεσαιωνικὰ *μωσαρός* > *μωσερός*, *Σαρδική* > *Σερδική* κλπ. Γιὰ τὴ μεταβολὴ *Πολύαρος*—*Πολύερος δὲν ἀποκλείει ὁ κ. Τσοπανάκης καὶ τὴν παρετυμολογία πρὸς τὸ *ιέρως*, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ σπάνιο ὄνομα, τοῦ ὁποίου τὸ β' συνθετικὸ (-*αρος* < *ἀράομαι*) ἦταν ὀπωσδήποτε λιγότερο νοητὸ ἀπὸ τὸ *ιέρως*. β) *Πολύερος—*Πολύγερος* με ἀνάπτυξη γ ἀνάμεσα σὲ φωνήεντα, πολὺ συνηθισμένη στὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ καὶ τὴ νέα Ἑλληνικὴ, πβ. στὴν κοινὴ *ἀλεκτρυόνος* > *ἐλεκτρυόνος*, *Νεόπολις* > *Νεγόπολις*, *Σεραπιεῖον* > *Σαραπιγῆον*. Ὁ τύπος *Πολύγερος* με κώφωση τοῦ ε σέ ι μᾶς ἔδωσε τὸ σημερινὸ ὄνομα *Πολύγυρος*. Τὸ ὄνομα *Πολύγυρος* ἀναγνωρίζει ὁ κ. Τσοπανάκης στὸν τύπο *Πολύγηρος* τοῦ χρυσοβούλλου. Ἡ σωστὴ γραφὴ τοῦ τοπωνυμίου εἶναι με ι, *Πολύγυρος*, ἀλλὰ ἡ λόγια παρετυμολογία πρὸς τὸ *γύρος* ἐπέβαλε τὴ γραφὴ *Πολύγυρος*¹. Στὴν ἐρμηνεία αὐτὴ τοῦ κ. Τσοπανάκη, ποὺ φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ πειστικὴ ἐτυμολόγηση τοῦ τοπωνυμίου, θὰ ἐπανέλθουμε ἀργότερα, ἀφοῦ συντομώτατα ἐξετάσουμε τις ἀπόψεις τοῦ Δ. Γεωργακά.

Ὁ Γεωργακᾶς ἐξετάζει στὴ σχετικὴ του μελέτη² τὴν ἀρχαία καὶ νέα τοπογραφία τῆς περιοχῆς τοῦ Πολυγύρου, ἀπορρίπτει τις ἐτυμολογίες τοῦ τοπωνυμίου ἀπὸ τὰ *γερός* < *ύγιηρός*, *γερός* < *ιέρως*, *Πολύαρος*, *γύρος* 'στροφή, ἔλιξη', *πολύγυρος* 'πολυγυρισμένος, πολυταξιδευμένος' καὶ προτείνει ὡς τὴν πιὸ πειστικὴ λύση τὴν ἐρμηνεία ἀπὸ τὸ νεοελλ. ἐπίθ. *πολύγηρος* (ἰσοδύναμο με τὸ ἀρχ. *πολυγήρος*, ὁ, ἦ), τοῦ ὁποίου ἡ διαλεκτικὴ μορφή στὴν περιοχὴ Παγγαίου τῆς Μακεδονίας εἶναι *πολύγερος*. Ὁ Γεωργακᾶς παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ τοπωνυμίου ἀπὸ τὸ νεοελλ. ἐπίθ. *πολύγηρος*—*πολύγερος* συμφωνεῖ ἀπόλυτα κατὰ τὸν τύπο καὶ τὴν ὀρθογραφία με τὸ *Πολύγηρος* τοῦ χρυσοβούλλου³. Λησμονεῖ ὁ κ. Γεωργακᾶς ὅτι προηγουμένως⁴ εἶχε σημειώσει ὅτι ἡ γραφὴ με η τοῦ χρυσοβούλλου, καθὼς ὑποστηρίζει καὶ ὁ ἐκδότης του Fr. Dölger, δὲν ἔχει σημασία γιὰ τὴ σωστὴ ἐτυμολόγηση τοῦ τοπωνυμίου, γιατί τὸ κείμενο τοῦ χρυσοβούλλου περιέχει ἀνορθογραφίες. Ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ κ. Γεωργακᾶς δὲν μᾶς ἐξηγεῖ πῶς τὸ ἐπίθ. *πολύγηρος*—*πολύγερος* ἔγινε τοπωνύμιο, κατὰ παράλειψη δηλ. τίνος οὐσιαστικοῦ ἢ τέλος πάντων με ποιὸ τρόπο⁵.

¹. Α. Τσοπανάκης, ὁ.π. σ. 698 ἐξξ.

². D. Georgacas, ὁ.π. σ. 275-286.

³. D. Georgacas, ὁ.π. σ. 286.

⁴. D. Georgacas, ὁ.π. σ. 279.

⁵. Πβ. Α. Τσοπανάκης, Πολύγυρος. Μακεδονικά 4 (1955-60) 381. Ὁ κ. Τσοπανάκης ἐπανῆλθε στὸ θέμα κυρίως γιὰ νὰ ἐλέγξει τις ἀπόψεις τοῦ Δ. Γεωργακά.

Ἡ σοβαρότερη καὶ ἡ πιὸ πειστικὴ ἀπὸ τὶς ὡς τώρα ἐρμηνεῖες τοῦ ὀνόματος τῆς κομόπολης εἶναι, καθὼς ἤδη σημειώσαμε, ἡ ἐρμηνεία τοῦ κ. Τσοπανάκη. Ἡ ἀντίρρηση τοῦ Γεωργακᾶ κατὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ κ. Τσοπανάκη, ὅτι ἀρχαῖες ἐπιγραφές μὲ τὸ ὄνομα *Πολύαρος* πού βρέθηκαν κοντὰ στὴ Λάρισα δὲν ἄφησαν κανένα νεοελλ. τοπωνύμιο μὲ τὸν τύπο *Πολύγυρος* ἢ μὲ ἄλλον παραπλήσιο τύπο¹, δὲν σημαίνει τίποτε, γιατί εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀπὸ πολλὰ πρόσωπα πού εἶχαν τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ ἔζησαν στοὺς ἀρχαίους ἢ τοὺς μέσους χρόνους διασώθηκε πολλές φορές ὡς τοπωνύμιο τὸ ὄνομα τοῦ ἑνὸς μόνον προσώπου· σὲ πολλές ἄλλες περιπτώσεις φυσικὸ ἦταν νὰ χαθῆ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου τὸ τοπωνύμιο - φορέας τοῦ ἀρχ. ἢ μεσν. ὀνόματος προσώπου. Ἐπίσης γιὰ τὴ φωνητικὴ ἐξέλιξη *Πολύαρος*—*Πολύγερος*—*Πολύγι(υ)ρος*, πού δέχεται ὁ κ. Τσοπανάκης, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ δεχτοῦμε τὴ σειρά πού προτείνει ὁ Γεωργακᾶς: *Πολύαρος*—*Πολύζαρος* (πβ. ἡ ἀδελφῆ - *jaδελφῆ*)—*Πολύζιρος* μὲ παρετυμολογία πρὸς τὰ σὲ -*γηρος* (-*γερος*) ὀνόματα, καθὼς *κακόγηρος*—*κακόγερος* κλπ., γιατί καὶ οἱ δύο προτάσεις καταλήγουν στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα καὶ γιατί κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ἂν ἡ τροπὴ α)ε θά γινόταν μὲ παρετυμολογία πρὸς τὸ *ἱερός*, ὅπως δέχεται ὁ κ. Τσοπανάκης, ἢ ἂν θά μεσολαβοῦσε παρετυμολογία πρὸς τὰ ὀνόματα πού λήγουν σὲ -*γηρος* (-*γερος*), ὅπως θέλει ὁ κ. Γεωργακᾶς. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς στὴν περίπτωσι πού ὁ *Πολύγυρος* παραγόταν ἀπὸ τὸ ὄνομα *Πολύαρος* ἢ τροπὴ α)ε θά εὐκολυνόταν ἀπὸ τὴ γειτνίασι τοῦ ρ.

Κοντὰ στὸ ὄνομα *Πολύγυρος* τῆς Χαλκιδικῆς² ὑπάρχουν σήμερα καὶ δύο ἄλλα τοπωνύμια μὲ τὸ ὄνομα *Πολυγύρα*: 1) περιοχὴ πού ὑπαγόταν στὸ μοναστήρι Σκριποῦς στὴ Λιβαδιὰ τὸν περασμένο αἰῶνα, σήμερα συνοικισμὸς ὅπου κατοικοῦν σκηνίτες³, 2) μικρὸ χωριὸ τῆς Βοιωτίας, ἤδη προάστιο τῆς Θήβας⁴. Ὅτι τὰ τοπωνύμια *Πολυγύρα* (ἢ) σχετίζονται ἐτυμολογικὰ μὲ τὸν Πολύγυρο τῆς Χαλκιδικῆς εἶναι προφανές. Ὅτι ὅμως τὸ ὄνομα *Πολυγύρα* δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχη σχέσι μὲ τὸ ὄνομα *Πολύαρος*, πού κάλλιστα θά μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀρχικὴ ὀνομασία τῆς πρωτεύουσας τῆς

¹ D. Georgacas, ὀ.π. σ. 282.

² Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ *Πολύγυρος* στὴν περιφέρεια Ἰωαννίνων, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Σ. Κότσιανος, Πολύγυρος σ. 9, σημ. 8, παρατηρεῖ ὅτι συνωνυμεῖ μὲ τὸν Πολύγυρο τῆς Χαλκιδικῆς, προέρχεται ἀπὸ μετονομασία τοῦ παλιοῦ ὀνόματος *Ζαγόρτσα* τοῦ χωριοῦ τούτου. Βλ. τὸ κρατικὸ Λεξικὸν δῆμων κοινοτήτων κλπ., Ἀθῆνα 1956, σ. 227.

³ I. Παγκαβῆ, Τὰ ἑλληνικὰ I, Ἀθῆνα 1853, σ. 483, ΜΕΕ 20 (1932) 481γ, Γ. Στεφάνου, Πληρὲς γεωγραφικὸν λεξικὸν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 1935, σ. 428α.

⁴ Παγκαβῆ, ὀ.π. σ. 478. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι τὰ δύο νέα τοπωνύμια μὲ τὸν τύπο *Πολυγύρα* προσεκόμισε γιὰ πρώτη φορά στὴν ἐρευνα τοῦ Πολυγύρου ὁ Δ. Γεωργακᾶς.

Χαλκιδικής, είναι επίσης φανερό. Ἄλλὰ ποιὰ σχέσηη ἔχουν μεταξύ τους τὰ τοπωνύμια;

Εἶδαμε ἤδη ὅτι ὁ Πολύγυρος ἦταν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους «προάστειον», δηλαδή μετόχι, τῆς Θεοτόκου τῶν Χαουνίων. Ἡ μία *Πολυγύρα* ἦταν ὡς τὰ τελευταῖα κτῆμα, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους προφανῶς μετόχι, τῆς μονῆς Σκριποῦς· τὸν περασμένο αἰώνα ὁ Ραγκαβῆς σημειώνει τὰ τοπωνύμια *Τσαμάλι* καὶ *Πολυγύρα* ὡς περιοχὲς τῆς μονῆς Σκριποῦς. Ἡ δεύτερη *Πολυγύρα* εἶναι σήμερα προάστιο τῆς Θήβας, πιθανὸν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους «προάστειον» κάποιου ἀγίου τῆς Θήβας ἢ μοναστηριοῦ ἰδρυμένου στὴν περιοχὴ τῆς Θήβας· ὁ Ραγκαβῆς ὑπάγει στὸν «ἄγιον Θηβῶν» τοὺς συνοικισμοὺς *Πυρί* καὶ Ἱ*Ἁγιο Θεόδωρο* καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ *Πολυγύρα* (μὲ ἦ) εἶναι «θέσις» τοῦ Ἱ*Ἁγ. Θεοδώρου*. Ἔχουμε λοιπὸν μπροστά μας τρία τοπωνύμια, πὺ στὸς βυζαντινοὺς χρόνους ἦταν κτήματα πὺ ὑπάγονταν πιθανότατα στὴ δικαιοδοσία μοναστηριῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἴσως εἶναι τυχαῖο, θὰ ἔπρεπε ὁμως νὰ σημειωθῆ.

Προτοῦ προτείνουμε τὴν ἔρμηνεία πὺ πιστεύουμε ὅτι ἀληθεύει στὴν περίπτωση τοῦ Πολυγύρου, δὲν θεωροῦμε ἄσκοπο νὰ παραθέσουμε καὶ ὀρισμένες ἄλλες σκέψεις σχετικὰ μὲ τὴν ἔτυμολογία τοῦ τοπωνυμίου τούτου. Καταρχὴν ἢ κωμόπολη τῆς Χαλκιδικῆς θὰ μπορούσε νὰ διασώζη τὴ «γλώσσα» τοῦ Ἱ*Ἁσυχίου* «π ο λ ὺ η ρ ο ς· πολυάρουρος, πλούσιος». Στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν θὰ ἦταν ἡ πρώτη φορά πὺ ἓνα νεοελλ. τοπωνύμιο διατηρεῖ γλωσσικά στοιχεῖα πὺ ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἔλειψαν ἀπὸ τὴ γλώσσα μας· ἀναφέρω—γιὰ νὰ περιοριστῶ σ' ἓνα μόνον παράδειγμα—τὸ νεοελλ. τοπων. *Πηλωρύχι* (μεσν. *πηλωρύχιν (ἀρχ. **πηλωρυχεῖον*¹). Τὸ ἐπίθ. *πολύηρος* μὲ τὴ γνωστὴ τόσο στὴν ἀρχαία ὅσο καὶ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα ἀνάπτυξη γ ἀνάμεσα σὲ φωνήεντα θὰ μπορούσε εὐκόλα νὰ μᾶς δώσῃ τὸν τύπο *Πολύηρος*, πὺ θὰ συμφωνοῦσε ἀπόλυτα μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ 11. αἰ. Ἦδη ὁ καθηγ. κ. Τσοπανάκης σημείωσε γιὰ τὸν Πολύγυρο: «Ἡ εὐφορὴ γῆ, τὰ νερά κι' ἡ κεντρικὴ θέσις συντελέσαν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοῦ π ρ ο α σ τ ε ἰ ο υ, τὸ ὅποιο σιγὰ σιγὰ ἔγινε ἀνεξάρτητο κι' ἐξελίχθηκε σὲ μιὰ ὠραία καὶ πλούσια κοινότητα»². Ἡ ὀνομασία «πολύηρος ἀγρός» θὰ μπορούσε νὰ δοθῆ ἀρχικὰ στὸ μεσαιωνικὸ εὐφορο κτῆμα, πὺ ἦταν «προάστειον» τῆς Θεοτόκου τῶν Χαουνίων. Ὁ χαρακτηρισμὸς «πολύηρος ἀγρός» ἦταν εὐκόλο νὰ ἐξελιχθῆ σὲ *πολύηρος* (ἢ *Πολύηρος*) κατὰ παράλειψη τοῦ οὐσ. ἀ γ ρ ὸ ς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ λέξεις ἀ γ ρ ὸ ς καὶ ἀ γ ρ ἰ δ ἰ ἀποτελοῦν πολὺ εὐχρηστα μεσαιωνικὰ καὶ νεοελληνικὰ το-

¹. Βλ. Κ. Ἱ*Ἁμάντου*, Συμβολὴ εἰς τὸ χιακὸν γλωσσόριον καὶ τὸ χιακὸν τοπωνυμικόν, Ἀθῆνα 1926, σ. 81, καὶ Ἱ*Ἁθηνᾶ* 35 (1924) 242.

². Α. Τσοπανάκης, Πολύγυρος. Προσφορά εἰς Στ. Κυριακίδη, σ. 687.

πωνύμια. Σύμφωνα με την έρμηνεία αυτή τα δύο βοιωτικά τοπωνύμια θα προέρχονταν από το θηλυκό του έπιθ. *πολύηρος* με παράλειψη του ούσ. γ ή η χ ώ ρ α: *πολύηρα* (ένν. γ ή, χ ώ ρ α κλπ.) *Πολυγήρα*.

Τήν άφετηρία για μιá άλλη έρμηνεία θα μπορούσε να μās δώση ή συσχέτιση του Πολυγύρου με τή λέξη *Γυρά* ή *Γύρα*, που συναντούμε στον Πορφυρογέννητο: «Ή δέ χειμέριος τών αυτών Ψως και σκληρά διαγωγή έστιν αυτη. Ήνίκα ο Νοέμβριος μήν εισέλεθη, ευθέως οι αυτών εξέρχονται άρχοντες μετά πάντων τών Ψως από τον Κίαβον, και άπέρχονται εις τα πολύδια ά λέγεται Γύρα, ήγουν εις τās Σκλαβηνίας τών τε Βερβιάνων και τών Δραγουβιτών και...»¹. Ο Ducange στο έλληνικό του Γλωσσάριο σημειώνει «ΠΟΛΥΔΙΟΝ, Municipium, Oppidum. Constant. Porph. de Adm. Imp. cap. 9. extremo: και άπέρχονται εις τα πολύδια, ά λέγεται Γυρά», παρατηρεί όμως για τον τύπο τής λέξης: «Nisi legendum sit πολύδρια, ut est in Gloss. Gr. Lat. Phavorinus: πολίχνια, πολύδρια, πόλις». Σχολιάζοντας έξάλλου ο Κοραής το χωρίο τουτο του Πορφυρογεννήτου και ειδικά τή λ. π ο λ ύ δ ι ο ν κάνει τις έξης παρατηρήσεις: «ΠΟΛΙΔΙΟΝ. Κακά γράφεται εις τον Δ(ουκάγγιον) και άλλους, διά του υ, Π ο λ ύ δ ι ο ν: έξηγεϊται όμως όρθά, Municipium (municipalité), με μαρτυριαν από Κωνσταντινον τον Πορφυρογεννητον, “Και άπέρχονται εις τα πολύδια (γρ. πολίδια), ά λέγεται Γ υ ρ ά”. Π ο λ ί δ ι α, Π ο λ ί δ ρ ι α και Π ο λ ί χ ν ι α ώνόμαζον οι Γραικορωμαίοι τα από τους Ψωμαίους όνομαζόμενα Municipia, ήγουν τās μικράς πόλεις ή κόμας, κατοικουμένας από ύποτελεις μέν του Ψωμαϊκού πολιτεύματος, συγχωρουμένας όμως να έχωσιν ιδίους διοικητάς, και νόμιμα τινά χωριστά. Οι διοικηται ή κυβερνηται ώνομάζοντο Duumviri (Δύανδροι ή Δύαρχοι), διότι ήσαν δύο τον αριθμόν. Τα Γλ(ωσσάρια) φέρουν “Municipalis, πολιτικός, ό από του πολιχνίου”. Το Γ υ ρ ά του Κωνσταντινου πιθανόν ότι σημαίνει το λεγόμενον από τους Γάλλους Arrondissement municipal, ή communal»².

Ήν ή έρμηνεία που δίνουν ο Ducange και ο Κοραής στο Γ ύ ρ α ή Γ υ ρ ά τουτο του Πορφυρογεννήτου ήταν άσφαλής και συνεπώς ή λ. Γ υ ρ ά (τά) δήλωνε τις μικρές πόλεις, τις κωμοπόλεις ή και τα χωριά και τους άπλους γεωργικούς συνοικισμούς, θα μās επιτρεπόταν να θεωρήσουμε τον Πολύγυρο ως άθροισμα από μικρά πολίχνια ή και γεωργικούς συνοικισμούς και να έξηγήσουμε το τοπωνύμιο από β' συνθετικό τή λ. Γ υ ρ ά. Ή γνώμη όμως τών δύο παραπάνω λογίων, που άσπάστηκαν και νεώτεροι φιλόλογοι, άποδεικνύεται σήμερα έσφαλμένη. Πρωτος ο Μ. Solovien υπέδειξε ότι το π ο λ ύ δ ι α τουτο άποτελει έλληνική μεταγραφή του σλαβο-

¹. De admin., έκδ. Βόννης, σ. 79. 15.

². Άτακτα IV, σ. 441 έξ.

νικοῦ *polyudie*, πού βρίσκεται συχνά στα μεσν. ρωσικά κείμενα και δηλώνει α) τὸν φόρο πὸν συγκέντρωναν οἱ Ρῶσοι ἄρχοντες ἀπὸ τοὺς ὑποτελεῖς τους, καὶ β) τὸ ταξίδι, τὴν περιοδεία, τὴ «γύρα» πὸν ἔκαμναν οἱ ἴδιοι ἄρχοντες στὴν περιοχή τῆς δικαιοδοσίας τους, κυρίως γιὰ νὰ συλλέξουν τὸν φόρο αὐτὸν ἢ καὶ νὰ διευθετήσουν ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ διοίκηση καὶ τὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης στὴν περιοχή τοῦ φέουδου τους. Ἡ λ. *πολύδια* εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ μεσν. ἑλλην. *γύρα* (ἦ), πὸν δηλώνει τὸ ταξίδι πὸν κάνει ὁ τοπικὸς ἄρχοντας γιὰ νὰ εἰσπράξῃ φόρο ἀπὸ τοὺς ὑποτελεῖς του, πβ. Ducange στὴ λ. *γυρεύειν*, ὅπου τὸ ἐρμῆνευμα «Γύρας, Circulationes, Circuitiones» καὶ τὸ χωρίο ἀπὸ τὴν Ἐπιτομὴ VII, 8 «κελεύομεν μηδενὶ τῶν ἀρχόντων ἐξεῖναι χωρὶς ἀναγκαίας χρείας ἀποδημίας ποιεῖσθαι ἢ τὰς λεγομένας γύρας»¹. Ἦδη στὴ νέα ἔκδοση τοῦ De administrando τὸ χωρίο τοῦτο ἔχει ἀποκατασταθῆ ὡς ἐξῆς: «καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια, ὃ λέγεται γύρα»².

Πιστεύω ὅτι στὸν *Πολύγυρο* ἔχουμε ἓνα σύνθετο ὄνομα μὲ β' συνθετικὸ τὴ λ. *γύρος* στὴ σημασία "περιλάκκωμα τῆς ἐλιάς" καὶ μεταφορικὰ "ἡ ἴδια ἢ ἐλιά, τὸ λιόδεντρο". Στὸν Θεόφραστο ἡ λ. *γῦρος* (ὁ) δηλώνει τὸν λάκκο, τὸν βόθρο πὸν εἶναι προορισμένος νὰ δεχθῆ νεαρὸ φυτὸ καὶ συνηθέστερα τὴ νεαρὴ ἐλιά ἢ ἄμπελο: «διὰ ταῦτα δεῖ τοὺς γύρους προορῦττειν», «καὶ τοὺς γύρους οὐκ εὐθὺς συμπληροῦσι», «τοὺς γύρους ὕδατος ἐμπιπλάναι», Θεοφρ., Περὶ φυτῶν αἰτιῶν 3.4.1, 3.4.2, 3.6.2. Στὰ Γεωπονικά 5.26.1, 2 ἡ λέξις ἀπαντᾷ μὲ τὸν τύπο *γυρός*: «ἐῶσι τοὺς γυροὺς δι' ὄλου τοῦ χειμῶνος», «καὶ οἱ μὲν βαθύτερον γυρὸν ποιοῦσι, οἱ δὲ ποδιαῖον βάθος» πβ. ὁμοίως καὶ Π.18.5: «τοῦ φυτοῦ γυρὸν ὀρύξας». Καὶ ὁ Εὐστάθιος, Ὁδύσσ. 1864.7, μαρτυρεῖ ὅτι «οἱ δὲ παλαιοὶ φασιν ὅτι γυροὶ λέγονται καὶ οὗ τὰ φυτὰ ἐμβάλλουσι». Κατὰ τὸν Ἡσύχιον «γῦροιο βόθροι». Ἡ λ. *γῦρος* δηλώνει τὸν λάκκο ἢ τὸ περιλάκκωμα τῶν φυτῶν καὶ ἰδιαίτερα τῆς ἐλιάς καὶ τῆς ἀμπέλου: «ὑοσκύαμον καὶ ὀπὸν ὅσοις ἔργον τρυγᾶν, οὗτοι περισκάπτουσι μὲν γύρους» Αἰλιανοῦ, Περὶ ζώων 9.32, «ἐγὼ μὲν ἦκοντος τοῦ καιροῦ γύρους περισκάψας καὶ ἐμβαθύνας βόθρια οἷός τε ἤμην ἐλάδια ἐμφυτεύειν καὶ ἐπάγειν αὐτοῖς ναματιαῖον ὕδωρ» Ἀλκίφρ. 2.10.1 (πβ. καὶ 3.34.3). Τὸ ρῆμα ἐξάλλου *γυρόω* "περισκάπτω τὴ ρίζα φυτοῦ" εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν Ἄρατο 9 «ὅτε δεξιαὶ ὥραι καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι»³, καὶ

¹ Jus graecoromanum (ἔκδ. I. καὶ Π. Ζέπου) II, Ἀθήνα 1931, σ. 250.

² G. Moravcsik—R. Jenkins, C. Porphyrog. De admin. imp., Βουδαπέστη 1949, σ. 107, καὶ Commentary, Λονδίνο 1962, σ. 59ξ., ὅπου πλήρης βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὴν πολυσυζητημένη λ. *πολύδια*.

³ Πβ. Μέγα Ἑτυμολ. «Γυρῶσαι Ἄρατος, Καὶ φυτὰ γυρῶσαι: — σημαίνει τὸ φυλάσσειν καὶ περιφράζει, ἢ βόθρον ὀρύξει, ἐν ᾧ τὰ φυτὰ κατατίθενται παρὰ τὸ γυρὸν ποιεῖν ἐν τῇ περιφράσει».

ἀπὸ τὰ Γεωπονικά 4.3.1 «ἐπειδὴν τὰς μεγάλας ἀμπέλους ἅπαξ καὶ δεύτερον γυροῦν, τουτέστι περισκάπτειν ἀρξώμεθα, ἐκ τῆς πολλῆς ἐπιμελείας μέγα κέρδος ἔσται» (πβ. καὶ Γεωπον. 2.46.4, 3.13.3., 5.20.1, 5.21.4)· ἡ ἐργασία αὐτὴ ὀνομάζεται *γύρωσις*, Γεωπον. 2.46.4 (γ. ἀμπέλων), 9.9.2 (γ. ἐλαιῶν) κ.ά.

Σύμφωνα μὲ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἢ λ. *γύρος* μαρτυρεῖται σήμερα μὲ τὴ σημασία “περιλάκκωμα τῆς ἀμπέλου ἢ τῶν δένδρων” στὴ Δημητσάνα, ὅπου λέγεται ἡ παροιμία «Ὁ γύρος δέντρα μαραίνει», δηλ. μαραίνεται τὸ δέντρο, ἂν δὲν ἀνοιχτῆ ἔγκαιρα στὴ ρίζα τοῦ ὀ λάκκος γιὰ νὰ ποτίζεται¹. Στὴν Κύπρο οἱ λέξεις *πόγυρος* ἢ *πούρος* καὶ *πογύριν* ἢ *ποῦριν* δηλώνουν τὸ περιλάκκωμα τῆς ἀμπέλου². Στὸν Πολύγυρο τῆς Χαλκιδικῆς χρησιμοποεῖται σήμερα εὐρύτατα ἢ λ. *γύρος* “περιλάκκωμα τῆς ἐλιᾶς” ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ καὶ ἰδίως ἐλαιοπαραγωγικὸ κόσμο τῆς περιοχῆς³.

Σὲ καταστατικά κτημάτων, ἓνα εἶδος φορολογικῶν καταστάσεων, τοῦ 3/4. αἱ. μ.Χ. συναντοῦμε τὴ λ. *γῦροι* μὲ τὴ σημασία “λιόδεντρα”. Ἀποσπάσματα τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῶν καταστάσεων μᾶς σώθηκαν σὲ ἐπιγραφές ἀπὸ τὴ Λέσβο, τὴ Θήρα, τὰ Μύλασα τῆς Καρίας, τὴ Χίο, τὴν Κῶ, τὴν Ἀστυπάλαια, τὶς Τράλλεις καὶ τὴ Μαγνησία τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ τὴν πόλη Volcei τῆς Λουκανίας⁴. Στὶς ἐπιγραφές τῆς κατηγορίας αὐτῆς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ Λέσβο, τὴ Θήρα καὶ τὰ Μύλασα ἀναφέρεται ἐπανειλημμένως ὁ πληθυντ. *γῦροι*=λιόδεντρα⁵. Παραθέτω ὀρισμένα δείγματα ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές τῆς Λέσβου.

<i>Χω(ρίον) Τείχεια</i>	<i>Χω. Πύργου</i>	<i>Χω. Πέτρ(α)</i>
<i>ἀμπ(έλου) ἰούγ(ερα)ς</i>	<i>ἀμπ. ἰούγ. βδ</i>	<i>ἀμπ. ἰούγ. βζ</i>
<i>σπορ(ίμου γῆς) ἰούγ. ν</i>	<i>σπορ. ἰούγ. η</i>	<i>σπορ. ἰούγ. ν</i>
<i>ἐλ(αιῶν) γῦρ(οι) χπ</i>	<i>ἐλ. γῦρ. ρμβ</i>	<i>ἐλ. γῦρ. σκθ</i>
<i>νομ(ῆς) ἰούγ. ν</i>	<i>νομ. ἰούγ. α</i>	<i>νομ. ἰούγ. ρ⁶</i>

¹ Ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν συντάκτη τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ κ. Δ. Βαγιακάκο, στὸν ὁποῖο χρωστῶ τὴν πληροφορία.

² Ἱστορ. Λεξ. τῆς Ν. Ἑλλην., στίς λλ. *ἀπόγυρος* (4) καὶ *ἀπογύρι* (6).

³ Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ κ. Σ. Κότσιανοῦ, στὸν ὁποῖο ὀφείλονται ἰδιαιτέρες εὐχαριστίες καὶ γενικότερα γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔδειξε γιὰ τὴ μελέτη αὐτή.

⁴ Γιὰ τὸ εἶδος τῶν φορολογικῶν καταστάσεων, τὴν προέλευση καὶ χρονολόγησή τους βλ. συγκεντρωτικὰ στοῦ J. K a r a y a n n o p u l o s, Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates, Μόναχο 1958, σ. 43έξξ.

⁵ Στὴ σημασία ποὺ ἔχει ἢ λ. *γῦροι* στὸ εἶδος τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν μοῦ ἐπέστησε τὴν προσοχὴ ὁ καθηγ. κ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, ποὺ πρέπει νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

⁶ I.G. XII. 2—76, E. Pottier καὶ A. Hauvette-Besnault, Inscriptions de Lesbos, Bull. Corr. Hell. 4(1880)417 ἐξξ., C. Cichorius, Inschriften aus Lesbos, Athen. Mitt. 13 (1888) 44. Στὶς ἐπόμενες τέσσερις ἐπιγραφές ἀπὸ τὴ Λέσβο

Ἐξίσου συχνὰ συναντιέται ἡ λ. *γῆροι* στίς ἐπιγραφές τῆς κατηγορίας τῶν φορολογικῶν καταστάσεων ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὴ Θήρα:

<i>χω.</i> Ὁφραγόρεα	<i>γ[ῆ]ς</i> <i>ιο.</i> 13 [8]	<i>ἀμπελ.</i> <i>ιο.</i> 30 <i>ἐλεῶν</i> <i>γῆ.</i> 286
<i>χω.</i> Ἀγρός	<i>γῆς</i> <i>ιο.</i> 70	<i>ἀμπελ.</i> <i>ιο.</i> 10 1)11 <i>ἐλεῶν</i> <i>γῆ.</i> 6 ¹
<i>χω.</i> Χρυσελάδιν	<i>γῆς</i> <i>σπορ.</i> <i>ιο.</i> 16	<i>ἀμπελ.</i> <i>ιο.</i> 2 1)2 <i>αἰλεῶν</i> <i>γῆ.</i> 59 ²
<i>χω.</i> Ἀλωπέκιον	<i>γῆ(ς)</i> <i>σπορ.</i> <i>ιο.</i> 31	<i>ἀμπελ.</i> <i>ιο.</i> 2 - <i>αἰλεῶ(ν)</i> <i>γῆ.</i> 24 ³

Σὲ μικρὸ ἀπόσπασμα ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὰ Μύλασα τῆς Καρίας διαβάζουμε μιὰ φορὰ τὴ λέξη: *ἐλ(αιῶν)* *γ[ῆρ(οι)]*⁴.

Στὰ παραπάνω κείμενα τῶν ἐπιγραφῶν οἱ ἐκτάσεις τῶν ἀμπελώνων, τῆς σπόριμης γῆς καὶ τῶν βοσκοτόπων μετριοῦνται κατὰ *ιούγερα* (ρωμαϊκὸ *jugerum*), ἐνῶ τὰ λιόδεντρα μετριοῦνται κατὰ *γύρους*, δηλ. κατὰ κορμούς δέντρων ἢ «ρίζες», καθὼς θὰ λέγαμε σήμερα. Σχολιάζοντας τὶς ἐπιγραφές τῆς Θήρας ὁ Th. Mommsen παρατηρεῖ: «Für jedes einzelne Grundstück (*fundus*) werden namhaft gemacht:....c) die Öl bäume, welche bezeichnet werden mit dem der Ziffer vorgesetzten Wort *γυρ.*, worin Ross *γυρὸν* oder *γύρωμα* erkennen wollte. Gewiss ist *γυρὸς* gemeint, das heisst, wie die Wörterbücher nachweisen, die für eine einzeln stehende Pflanze bestimmte Grube, die *scrobs* der Römer. Hier wurde also nicht gemessen, sondern die Zahl der Stämme gezählt oder vielmehr der Gruben, weil der Ölbaum sehr oft gleich von der Wurzel aus sich verästet»⁵. Ἀνάλογες παρατηρήσεις κάνει γιὰ τὶς ἐπιγραφές τῆς Λέσβου ὁ C. Cichorius, ποῦ ἔχει ἄλλωστε ὑπόψη τὸν Mommsen: «Der verzeichnete Besitz besteht...3) in Ölpflanzungen, ἐλ(αιῶν), gezählt nach *γυρ.* d. i. nach Mommsen's Erklärung *γυροί*. Bei den hohen Zahlen dieser *γυροί* unter den einzelnen Grundstücken darf darin kein Flächenmass erblickt werden, sondern wir haben darin die Anzahl der einzelnen Öl-bäume, je mit einer gewissen Bodenfläche im Umkreis zu sehen, wozu

(I.G. XII. 2—77 - 80) ἐπαναλαμβάνεται πολλὰς φορὰς ἡ λ. *γῆρ(οι)*. Στὴν τελευταία, ἀρ. 80, βρίσκουμε τὴ λέξη ὀλόκληρη: *ἐλ. γῆροι ρ--*.

¹. I.G. XII.3—343.

². I.G. XII.3—344.

³. I.G. XII.3—345. Ἐὰς σημειωθῆ ὅτι στίς ἐπιγραφές ἀρ. 343-346 ἡ λ. ἀναφέρεται ὡς *γῆ*. ἢ *γῆρ*. πάνω ἀπὸ τριάντα φορὰς.

⁴. W. J u d e i c h, Inschriften aus Karien, Athen. Mitt. 15 (1890) 279, A. P e r s o n, Inscriptions de Carie, Bull. Corr. Hell. 46 (1922) 403έξ., Suppl. epigr. gr. II (1924), ἀρ. 543.

⁵. T h. M o m m s e n, Syrische Provinzialmasse, Hermes 3 (1869) 437έξ. Πβ. καὶ P o t t i e r—H a u v e t t e - B e s n a u l t, ὀ.π. σ. 422: «Le mot *γυρ* est, suivant Ross, l'abréviation de *γυρὸν* ou *γύρωμα*; suivant Mommsen, il faut certainement restituer *γυρὸς*, qui désigne la fosse creusée en terre et destinée à recevoir le pied de l'arbre».

ja auch die aus Eustathius Od. p. 1864, 7 von Mommsen herangezogene Bedeutung von γυρός am besten passt»¹. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Cichorius, ὅτι μαζί με τὸν ἀριθμὸ τῶν δέντρων θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ὑπολογίσουμε καὶ μιὰ ὀρισμένη ἔκταση γῆς, δηλ. ἀκριβῶς τὸ περιλάκκωμα κάθε ἐλιάς, δὲν εἶναι ἀναγκαστικὴ δικαιολογεῖ μόνον ἢ ἄποψη αὐτὴ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἡ λ. γῦρος “περιλάκκωμα” δῆλωσε μεταφορικὰ τὸ λιόδεντρο. Πολὺ πὼς λογικὴ καὶ πειστικὴ δικαιολόγηση τῆς μεταφορικῆς χρήσης «γῦρος=ἐλαία» ἀποτελεῖ ἡ γνώμη τοῦ Mommsen, ὅτι μετριοῦνται ἐδῶ οἱ «ρίζες» ἢ καλύτερα οἱ «γῦροι», γιατί συχνὰ τὸ λιόδεντρο βγάζει παρακλάδια ἀπὸ τὴ ρίζα του. Ὅπως δὲ ἡ λ. γῦρος “περιλάκκωμα” ἦταν εὐκόλο νὰ περᾶση στὴ σημασίᾳ τοῦ λιόδεντρου, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ χωρὶς ἀμφιβολία ἡ χρῆση τῆς λέξης στὶς ἐπιγραφές πού ἐξετάσαμε. Μάλιστα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές τῆς Λέσβου συναντοῦμε ἐκφράσεις, καθὼς «ἐλ. πρώτ. γῦρ. φκζ, δευτέρ. γῦρ. [υπ]β»², ὅπου με τὶς ἐνδείξεις πρώτ. καὶ δευτέρ. δηλώνονται οἱ ρίζες πού παράγουν λάδι πρώτης ἢ δεύτερης ποιότητος³.

Ἐπιγραφές τοῦ εἶδους τῶν φορολογικῶν καταστάσεων, πού εἶδαμε καὶ πού ἡ χρῆση τους καθιερώνεται στὸν 3/4. αἰ. σύμφωνα με νομοθέτημα τοῦ Διοκλητιανοῦ, δὲν μᾶς σώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ φορολογικὲς καταστάσεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἐξακολούθησαν νὰ ἐκδίδονται τουλάχιστον ὡς τὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ⁴ καὶ πιθανότατα καὶ ἀργότερα. Γιὰ μᾶς πάντως εἶναι ἀρκετὴ ἡ μαρτυρία «γῦρος=λιόδεντρο», ὥστε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸν Πολύγυρο, πού πρωτοεμφανίζεται τὸν 11. αἰ. ὡς Πολύγυρος καὶ ὅπου ὡς σήμερα εὐδοκιμεῖ ἡ ἐλιά, ὡς τόπο πού ἔχει «πολλοὺς γύρους». Σήμερα τὸ τοπων. (Γ)υράφια (τὰ) ἀπαντᾷ στὴν Κάρπαθο⁵. Ἴσως πρόκειται γιὰ *γυράφια(γύρος “λιόδεντρο”+ὑποκοριστ. κατάλ.-άφι (λ.χ. χωράφι, ξυράφι, χρυσάφι)⁶, γιὰ περιοχὴ δηλ. πού τῆς ἔμεινε τὸ ὄνομα ἀπὸ τότε πού γιὰ πρώτη φορὰ φύτευσαν σ’ αὐτὴ νεαρὰ λιόδεντρα· τὸ *γυράφια στὴν περίπτωση αὐτὴ ταυτίζεται σημασιολογικὰ με τὸ ἀρχ. ἐλάδια (πβ. στὴ σ. 204 τὸ χωρίο ἀπὸ τὸν Ἀλκίφρονα). Τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ τοῦ (Γ)υράφια ἐνισχύει ἢ συσχετίζει με τὸ ἐπίσης καρπαθιακὸ τοπων. Γεραφώνας (ὁ), πού προσδιορίζει περιοχὴ πού ἀποτελεῖται ἀπὸ «δάσος καὶ ἐλαιῶνες»⁷. Ἐπειδὴ ὁ Γεραφώνας ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἐλαιῶνες, μπο-

¹ C. Cichorius, ὁ.π. σ. 48. Πβ. καὶ A. Persson, ὁ.π. σ. 404.

² I.G. XII.2—79.

³ Βλ. Pottier-Hauvette-Besnault, ὁ.π. σ. 423, C. Cichorius, ὁ.π. σ. 50 ἐξ.

⁴ Βλ. J. Karayannopoulos, Finanzwesen, σ. 49ἐξ.

⁵ E. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, Ἀθήνα 1896, σ. 154. Ὁ Μανωλακάκης δὲν μᾶς δίνει καμιὰ ἄλλη πληροφορία γιὰ τὸ τοπωνύμιο.

⁶ Ν. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογ. Λεξ. σ. 29.

⁷ Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Λαογρ. Σύμμ. Καρπάθου 2. Ἀθήνα 1934,

ρεί να έρμηνευθῆ ὡς *γυραφώνας (*γυράφια* + κατάλ. -ώνας, κατά τὸ *ἐλαιώνας*) *γυραφώνας*¹.

Τὴ λέξι *γύρος* ‘λιόδεντρο’ ἀναγνωρίζουμε στὸ β’ συνθετικὸ τοῦ νεο-ελλην. *λιογύρι* (Νάξος) ‘τόπος περιέχων ἐλαίας, μικρὸς ἐλαιών’, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐρμήνευσε ὁ Κουκουλῆς τοὺς τύπους *λεγούρια* καὶ *Λεγουρικό*, ποὺ ἀναφέρονται σὲ θρήνο ποὺ συνέθεσε ἀνώνυμος Ἀθηναῖος στιχουργὸς τοῦ 15. αἰ., ὅταν οἱ Τοῦρκοι μπῆκαν στὴν Ἀττικὴ καὶ κατάστρεψαν τὴν Ἀθήνα: στίχ. 17 ‘ἀρχὴν αἰχμαλωτίσασιν Λεγουρικοῦ τὸ μέρος’, στίχ. 40 ‘ἐκόψασιν τοὺς πόδας μου [δηλ. τῆς πόλης] ἤγουν τὰ λεγούρια’. Ὁ Κουκουλῆς ἀπέδειξε ὅτι *λεγούρια* εἶναι τὰ *λιογύρια* <*ἐλαιογύρια* (γιὰ τὴ φωνητικὴ ἐξέλιξι *εο*> *ε* ἢ *ι* πβ. *λεοντάρι*—*λεντάρι*, *ἐλαιοκόκι*—*λεκόκι*, *ἐλαιοτριβεῖο*—*ἀλετρουγεῖο*, καὶ *ἐλαιοφόρι*—*λιφόρι*, *ἐλαιοτριβεῖο*—*λιτριβεῖο*) καὶ ὅτι μὲ τὴ λ. *λεγούρια* δηλώνονται τὰ λιόδεντρα ποὺ ἔκοψαν οἱ Τοῦρκοι· ὁ τόπος ὅπου βρίσκονταν τὰ *λεγούρια*, δηλ. ὁ ἐλαιώνας τῆς Ἀθήνας, ὀνομάζεται *Λεγουρικό* <*ἐλαιογυρικό*ν (ἐνν. μέρους, πβ. *δενδρικό* = πολλὰ δένδρα, *μουλαρικό*, *ὄνικὸ* κλπ.)².

Τοπωνύμια μὲ τὸν τύπο *Γύρος* (ὁ) καὶ *Γύροι* (οἱ) εἶναι σήμερα γνωστὰ ἀπὸ περισσότερες περιοχὲς τῆς χώρας μας· δὲν εἶναι ὅμως ἐξακριβωμένη ἢ προέλευσή τους, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν στὴν κατηγορία τῶν τοπωνυμίων ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸ ὄνομα τῆς κωμόπολης τῆς Χαλκιδικῆς³.

σ. 483. Ὁ Μιχαηλίδης παρατηρεῖ γιὰ τὸ τοπωνύμιο: «Σχετίζεται ἄραγε πρὸς τὸ *ιερόφωνος* (παρὰ Σουῖδα καὶ Φωτίω=μεγαλόφωνος) (;)».

¹ Γιὰ τὴ μεταβολὴ *υ*>*ε* στὴ λ. *γύρος* πβ. *ἀνάγυρα* - *ἀνάερα*, *ἀπογυρίζω* - *ἀποερίζω*, *αὐλόγυρος* - *αὐλόγερος*, *αὐλόγυρο* - *αὐλόερο* (Ἱστορ. Λεξ. 2, σ. 28 καὶ 443. 3, σ. 296), *γυροβολιὰ* - *γεροβολιὰ* (Ἰ. Ραβαντινοῦ, Ἡπειρωτ. γλωσσ. σ. 32).

² Φ. Κουκουλῆ, *Λεγούρια*—*Λεγουρεῖα*, Ἀθηνᾶ 27 (1915) 155 ἐξ. Τὸ χωριὸ τῆς Ναυπλίας *Λιγουρεῖο*, μὲ τὸ ὁποῖο λανθασμένα προηγούμενοι ἐρευνητῆς εἶχαν ταυτίσει τοπικὰ τὸ *Λεγουρικό* τοῦ στιχουργήματος τοῦ 15. αἰ., ἐρμήνευσε ὁ Κουκουλῆς, ὁ.π., σ. 159 ἐξ., ὡς ἐξῆς: *ἐλαιογύριον*>*ἐλαιογυρεῖον* (πβ. *ἐμπόριον*—*ἐμπορεῖον*—*ἐμπορεῖο*, *βουκόλιον*—*βουκολεῖον*—*βουκουλεῖο* κλπ.)> *λεγουρεῖον* ἢ *λιγουρεῖον*> *λεγουρεῖο* ἢ *λιγουρεῖο*. Δήλωνε δηλ. ἀρχικὰ τὸ τοπων. *Λιγουρεῖο* τὸν ἐλαιώνα· πράγματι ἔξω ἀπὸ τὸ *Λιγουρεῖο* ὑπάρχει ὡς σήμερα μέγας ἐλαιώνας. Ὡς *ἐλαιογύριον*>*λεγούρι*>*λεχούρι* ἴσως πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε καὶ τὸ χωριὸ *Λεχούρι* κοντὰ στὰ Καλάβρυτα.

³ Τὸ τοπων. *Γύρος* (ὁ) τὸ βρίσκουμε στὴ Χίο, τὴν Κρήτη, τὰ Καλάβρυτα, τὴ Λέσβο, τὴν Εὐβοία (βλ. D. Georgacas, Polijiros σ. 283), στὴν Κάρπαθο (στὸ *Γύρο*, χωράφια στὴν περιοχὴ Σπόων, Μιχαηλίδου-Νουάρου, ὁ.π. σ. 478), στὴ Δράμα (χωριό, Λεξ. δῆμων κ. κοινοτήτων ἐκδ. 1936 κ. 1956). Τὸ *Γύρι* εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴ Βοιωτία (D. Georgacas, ὁ.π. σ. 283) καὶ τὴ Ζάκυνθο (χωριό, Λ. Ζώη, Λεξ. Ζακύνθου σ. 205· κατὰ τὸν I. Παγκαβῆ, Ἑλληνικά 3 [1854] 785: *Γίρα*), ἢ *Γύρα* ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι (ἀγροτικὴ θέσις, ἥδη συνοικισμός, Παγκαβῆ, Ἑλληνικά 1 [1853] 712, Λεξ. δῆμων 1956). Τὸ ὄνομα *Γύρου* (τὰ) ἔχει ἐπαρχία στὴν Κέρκυρα (I. Μπούνια, Κερκυραϊκά, Ἀθήνα 1954, σ. 35 ἐξ., Σ. Μ. Θεοτόκη, Ἑτυμολογία τῆς ὀνομασίας τῆς ἐπαρχίας «τὰ Γήρου» τῆς νήσου Κερκύρας, Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ 13 [1917] 156 ἐξ.). Τὸ τοπων. *Γύροι*

Γιὰ τὴ σύνθεση *Πολύγυρος* πβ. τὰ νεοελλ. τοπωνύμια *Πολύκηπος*¹, *Πολύβλαστο*, *Πολύβρυσσο*, *Πολυγέφυρο*, *Πολυδέντρι*, *Πολύδεντρο*, *Πολύδροσο*, *Πολύδροσος*, *Πολυκάστανο*, *Πολυκάστρο*, *Πολυκέρασο*, *Πολύκηπο*, *Πολύλακκο*, *Πολύλοφο*, *Πολύλοφος*, *Πολύμυλο*, *Πολύμυλος*, *Πολυνέρι*, *Πολύνερο*, *Πολύπετρο*, *Πολυπλάτανο*, *Πολυπλάτανος*, *Πολυπόταμο*, *Πολυπόταμος*, *Πολυστάφυλο*, *Πολύσυκο*, *Πολύφυτο*².

Δὲν μποροῦμε νὰ εἶμαστε βέβαιοι ὡς πρὸς τὸ ἀρχικὸ γένος τοῦ τοπωνυμίου, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρσενικό, ὅπως καὶ σήμερα (*Πολύγυρος*, ἐνν. ἄ γ ρ ὀ ς ἢ τ ὀ π ο ς, πβ. *Πολύκηπος* κλπ.), ἢ οὐδέτερο (*Πολύγυρον*, ἐνν. χ ω ρ ῖ ο ν)³. Ὁ τύπος *Πολυγύρα*, μὲ τὸν ὁποῖο μᾶς παρουσιάζονται τὰ δύο βοιωτικὰ τοπωνύμια, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς θηλυκὸς σχηματισμὸς τοῦ *Πολύγυρος* (*Πολυγύρα*, ἐνν. γ ἦ, χ ὡ ρ α κλπ.) ἢ ἴσως μεγεθυντικὸς τύπος ἀπὸ ἓναν ἀρχικὸ *Πολυγύρι (πβ. *λιογύρι*, *ἀπογύρι*, *ἀλλογύρι*)⁴ κατὰ τὰ περιβόλι—*Περιβόλα* ‘μέγας παράδεισος’ στὴ Ζάκυνθο⁵ καὶ περιβόλι στὴν Κάρπαθο⁶, *χωράφι*—*Χωράφα*, *μεγάλο χωράφι* στὴν Κάρπαθο⁷ κ.ἄ.

Μένει νὰ γίνουιν ὀρισμένες σκέψεις γιὰ τὴ γραφὴ *Πολύγυρος* ποὺ μᾶς παραδίδει τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1079. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἔχουν ἐκτεθῆ ὡς τῶρα δὲν νομίζω ὅτι ὁ τύπος *Πολύγυρος* εἶναι ἀνορθόγραφος χωρὶς λόγος. Ὁ τύπος *Πολύγυρος* στέκει πολὺ κοντὰ στὸν ἀρχικὸ *Πολύγυρος*. Καταρχὴν τὸ χρυσόβουλλο δὲν εἶναι καθόλου ἀνορθόγραφο· ἴσα ἴσα εἶναι πολὺ καλὰ ὀρθογραφημένο σὲ σχέση μὲ ἄλλα βυζαντινὰ δημόσια ἔγγραφα. Ὑπερβάλλει τὰ πράγματα ὁ καθηγ. Fr. Dölger, ὅταν γράφει (σ. 100): «Die Orthographie ist auffallend nachlässig. Man beachte die Schreibungen z. 17: διατοῦτο; z. 20: ὡστὲ». Ἀλλὰ οἱ γραφές *διατοῦτο*—διὰ τοῦτο, *ὡστὲ*—ὡστε δὲν ἀποτελοῦν τρομερὰ ὀρθογραφικὰ λάθη⁸. Ἐπειδὴ ὁ πιὸ παλιὰ μαρτυρη-

(οἱ) συναντοῦμε δυὸ φορὲς στὴν Κάρπαθο: *Κάτω (Γ)ύροι* (οἱ) ἐξοχικὴ περιφέρεια μὲ κήπους καὶ ἀμπέλια. Ἐῤροι (οἱ) ἀγροτικὴ περιφέρεια (Μιχαηλίδου-Νουάρου, ὀ.π. σ. 433 καὶ 450).

¹. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1805: «πεντήκοντα τρία ἐλαιόδενδρα εἰς θέσιν *Πολύκηπος*», Δ. Καμπουρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων 3, Ἀθήνα 1892, σ. 191.

². Βλ. Λεξικά δῆμων ἔκδ. 1923, 1936 καὶ 1956. Ὀρισμένα ἀπὸ τὰ τοπωνύμια αὐτὰ φαίνεται πῶς ἀποτελοῦν προῖον λόγιας μετονομασίας γιὰ χωριά ποὺ εἶχαν παλιότερα ξενικὸ ὄνομα· δὲν παῖουν ὅμως νὰ ἔχουν ἀποδεικτικὴ ἀξία ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ σχηματίζονται τὰ νεοελληνικὰ τοπωνύμια τῆς κατηγορίας αὐτῆς, γιὰτὶ εἶναι πλασμένα σύμφωνα μὲ τὰ γνήσια λαϊκὰ πρότυπα.

³. Ὁ Fr. Dölger, *Aus den Schatzkammern*, σ. 100, θεωρεῖ τὸν τύπο *Πολυγύρου* ὡς γενικὴ οὐδέτερου.

⁴. Ἱστορ. Λεξ. 2, σ. 443. 3, σ. 296.

⁵. Λ. Ζώη, Λεξ. Ζακύνθου σ. 874.

⁶. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ὀ.π. σ. 487.

⁷. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ὀ.π. σ. 439.

⁸. Ἀπὸ τῆ σύγκριση τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος μὲ τὸ κείμενο τοῦ ἔγγραφου τούτου

μένος τύπος τοῦ τοπωνυμίου εἶναι ὁ *Πολύγερος*, πού δεσπόζει κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, καθὼς εἶδαμε, κι ἐπειδὴ ἡ τροπὴ *ι>ε* ἀποτελεῖ ἄρκετὰ παλιὸ φαινόμενο τῆς Ἑλληνικῆς, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ ἀρχικός τύπος *Πολύγυρος*, πού πρέπει νὰ εἶναι πολὺ παλιότερος ἀπὸ τὸν 11. αἰ., παραχώρησε πολὺ νωρὶς τὴ θέση του στὸν νεώτερό του *Πολύγερος* (πβ. αὐλόγυρος—αὐλόγερος, γυροβολιὰ—γεροβολιὰ κλπ., βλ. σ. 208, σημ. 1) καὶ ὅτι ὁ *Πολύγηρος* τοῦ χρυσοβούλλου ἀποτελεῖ λόγια ἐξευγενισμένη ἀπόδοση τοῦ *Πολύγερος* τῆς σύγχρονης λαϊκῆς προφορᾶς. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύει καὶ τὸ ὅτι στὸ ἴδιο ἔγγραφο (στίχ. 61) παρατίθεται τὸ τοπων. Ὀβηλός: «καὶ τὰ ἠσυχαστήρ(ια) ἦ(γουν) τὸ προάστειον Ὀβηλός σὺν τῷ μετοχ(ίῳ) τῷ Γενεσίῳ». Ἡ ἀρχ. λ. *ὀβελός* “σούβλα” καὶ *ὀβελός λίθινος* “λίθινη στήλη” σώθηκε ὡς νεοελληνικὸ τοπωνύμιο μὲ τοὺς τύπους Ὀβελός καὶ Ὀβελοί¹.

Ὁ σημερινὸς τύπος τοῦ τοπωνυμίου *Πολύγυρος*, προῖον τῶν νεώτερων χρόνων², προῆλθε ἀσφαλῶς ἀπὸ λόγια ἐπέμβαση καὶ συσχέτιση μὲ τὴ νεοελλ. λ. *γύρος*, γεγονός πού ὀδήγησε τυχαῖα στὴν ὀρθογραφικὴ ἀποκατάσταση τοῦ τοπωνυμίου. Οἱ δύο σημερινοὶ διαλεκτικοὶ τύποι *Πολύερος* καὶ *Πολύυρος* προῆλθαν μὲ ἀποβολὴ τοῦ *γ* ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους, τὸν παλιότερο *Πολύγερος* καὶ τὸν νεώτερο *Πολύγυρος*.

Χ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ

πού δημοσιεύει ὁ Dölger προκύπτει ὅτι τὸ ἔγγραφο περιέχει μικροσφάλματα μόνον, πού δὲν εἶναι ὁμῶς φωνητικά, δηλ. δὲν συναντοῦμε ἀνακάτωμα τῶν φθόγγων ε-αι, ι-η-υ-ει-οι, ο-ω κλπ. Τὸ μόνο σφάλμα τοῦ εἶδους αὐτοῦ μέσα στοὺς 112 στίχους τοῦ ἐγγράφου εἶναι ἡ γραφὴ *ἐγκλιματικὸν* ἀντὶ *ἐγκληματικόν*, πού πρέπει νὰ εἶναι τυχαία.

¹. Ὁ Α. Χατζής, Ἀθηνᾶ 56 (1952) 76, παράγει τὸ χωριὸ τῆς Λακωνίας *Δολοί* ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ὀβελός*, δωρ. *ὀδελός*, *ὀδελοί* > *ὀδολοί* > *Δολοί*.

². Ὁ τύπος *Πολύγυρος* πρωτοεμφανίζεται σὲ ἔγγραφα σύγχρονα μὲ τὴν ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821, βλ. Β. Βασιλικοῦ, Χαλκιδική, Θεσ/νίκη 1938, σ. 40, Δ. Ζάγκλη, Χαλκιδική, Θεσ/νίκη 1956, σ. 197.